

IDEOLÓGIA, MOC A IDEA PORIADKU

TATIANA SEDOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV

SEDOVÁ, T.: Ideology, Power and the Idea of Order. *Filozofia* 45, 1990, No. 4, p.

In the paper the idea of social order which was brought in social philosophy by Hobbes is discussed. The problems of order, its various interpretation (e.g. functionalism, the theory of alternation, of symbolic interaction, the theory of conflict) are analyzed and examined with accent on the institutional aspect of social integration (order). In this perspective the analysis of ideology, the definition of its notion, the history of its understanding is carried out. In view to ideology as important mechanism of social control its indissoluble unity with political power is considered. Based upon the criticism of Marxist-Leninist ideological understanding of ideology, the apologetic rigid and confrontational character of each authoritarian ideology is stressed whose innermost substance it is to express interests and so far its function is concerned — to preserve the given political and authoritative structure.

Nadšenie pre vec môže oprávnené vyžadovať obeť osobných záujmov, ale nie obeť rozumu alebo svedomia.

Th. Sowell

Jednotiacim svorníkom, ktorý spája na prvý pohľad odlišné globálne politické, ekonomické, právne či filozofické úvahy o spoločnosti, je idea poriadku, organizácie, usporiadania. Od interpretácie a artikulácie práve tohto princípu, ktorý tvorí pozadie uvažovania o spoločenskom živote, sa de facto odvíjajú a naň sa navrstvujú rozmanité problémy sociologického aj sociálno-filozofického myslenia.

Idea poriadku, organizácie prešahuje hranice humanistiky, keďže istá predstava o poriadku, jeho zrode, udržiavaní, architektúre a zániku predznačuje kultúrno-historický rámec poznania, vier a myslenia vôbec. Ak máme na zreteli širší pojem poriadku, potom sú zaujímavé koncepcie, ktoré priniesla synergetika, fraktálna geometria, teória chaosu, organizácie a i. Ide totiž o to, že spomenuté teórie vniesli zásadný prelom do posudzovania pomeru medzi chaosom a harmóniou a ich celkový vklad spočíva v tom, že ich spôsob konceptualizácie dovoľuje integrovať rozmanité a na prvý pohľad nesúmerateľné fenomény z oblasti spoločenského života (napr. formovanie sídiel v urbanistike) aj zo sféry prírodnej skutočnosti (napr. rast kryštálov).

Vo všeobecnosti vzaté, možno povedať, že tradičné videnie, ktoré, pokiaľ ide o ideu usporiadania, poriadku, preferovalo linearitu, proporционаlitu, súmernosť, stabilitu a funkcionálne závislosti, vystriedala optika zdôrazňujúca komplexnosť, nelineárnosť, neurčitost a diachronnosť. Tieto as-

pekty nového pohľadu, preniknuté snahou formulovať dynamizujúce komplexy štruktúr, sa postupne udomáčuujú aj v sociálnom myslení.¹

So zreteľom na ideu poriadku v spoločenskovednej reflexii treba poznamenať, že za ňu vďačí Hobbesovi, ktorý z nej urobil ohnisko svojej teórie spoločnosti a štátu. Hobbesovo myšlienkové dedičstvo sa interpretovalo rôzne, v závislosti od rozličných ideových súradníc, a manifestovalo sa v rôznych prevlekoch. Idea poriadku v 18. storočí sa nerozlučne spája s koncepciou spoločenskej zmluvy (J. Locke, J. J. Rousseau, I. Kant a i.), 19. storočie tematizuje problematiku poriadku v novom kontexte, určovanom paradigmou organizmického chápania spoločnosti. Chápanie spoločnosti ako organizmu sa natrvalo udomácnilo v sociológii, ekonómii, politológii a sociálnej filozofii. Napriek tomu, že rozdiely napr. medzi Spencerom, Mertonom a Marxom sú očividné, predsa ich len spája vízia spoločnosti ako organizmu. V spojitosti s intenciou predložených úvah máme na margo organického modelu spoločnosti niekoľko poznámok.

Najprepracovanejšie analógie medzi biotickými a spoločenskými systémami našli svoj výraz vo funkcionalizme, ktorý variuje od antropologicky ladeného zamerania (napr. Radcliffe-Brown) až k vplyvnému štrukturalisticky orientovanému Parsonovmu modelu. Marxizmus — tento právoplatný dedič Hegelovej idey dialektickej totality (E. Korsch, G. Lukács) — posudzuje spoločnosť meradlami organického systému, pričom pod organickým systémom rozumie historicky vzniknutý a vyvíjajúci sa systém.² Ak ponecháme bokom ťažkosti späté s postulovaním univerzálnych kritérií života, mimo autoreprodukcie a negentropie, vidí sa nám „vzor“ organickosti pre potreby produktívnych analýz mechanizmov a tajov spoločenského života príliš neurčitý a miestami skôr zatemňujúci než vysvetľujúci. Nemožno totiž zavrieť oči pred faktom, že žiadnej podobe funkcionalizmu sa nepodarilo uspokojivo vysvetliť vzťah medzi funkciou a štruktúrou, na čom nič nemení ani verbálne žonglovanie so slovíčkom dialektika, lebo objasňovať spätosti fungovania celku a jeho zložiek poukazom na dialektický ráz týchto väzieb vonkoncom o ich povahe a podstate nič nehovorí a explanácie opierajúce sa o schému, podľa ktorej dialektická totalita podmieňuje funkcie jej častí, sa pohybujú v kruhu.

Navyše, vzhľadom na požiadavky našej témy, stupenom organizmickej paradigmy akosi uniká, že biologické funkčné systémy pracujú na princípe ekonomického nadbytku, a čo je pre naše zámery obzvlášť významné, pre biologické riadiace sústavy je príznačný vysoký stupeň plasticity, t. j. schopnosti modifikovať programy aktivity v závislosti od externých a interných zmien. Ak porovnávame túto plasticitu s charak-

¹ Pozri napr. Ivanička, K.: *Harmónia chaosu*. In: *Literárny týždenník*, Roč. III, 1990, č. 6.

² V našich podmienkach je najvplyvnejšia koncepcia, ktorú rozvíja V. Černík.

terom sociálnych riadiacich sústav, ku ktorým radíme aj ideológiu a vôbec každú ideovú formáciu usmerňujúcu a regulujúcu konanie a správanie ľudí, ukáže sa, že sociálne riadiace sústavy majú bližšie skôr k technickým než k organickým sústavám. Veď keď zvážime účinnosť, dosah, pôsobenie a fungovanie ideových sústav na presvedčenia, vzory správania a motiváciu ľudí, ihneď bije do očí neplastickosť, rigidnosť, nemennosť a strnulosť ideových riadiacich panelov najmä politických ideológií v spoločnosti, ktoré kladú tvrdošíjny odpor a rezistujú napriek premenlivosti podmienok ľudskej existencie, bohatstvu ľudských typov a životných foriem. Tieto útržkovito nahodené skutočnosti nás nútia k rezervovanému postoju voči analógii spoločnosti a organizmu.

Hobbesov odkaz sa prehodnocoval a rozvíjal v súvislosti s otázkami integrácie spoločnosti, moci, jej legitímnosti a legitímácie, jej podobami a distribúciou, manipuláciou, mechanizmami sociálnej kontroly, konsenzu, inštitucionalizácie atď. Napriek pestrej palete problémov, ktoré podnietil Hobbes, možno jeho iniciatívu s dôrazom na problematiku poriadku sledovať v dvoch príznačných polohách, v intenciách ktorých sa pohybuje uvažovanie o usporiadaní, organizácii a integrácii spoločnosti. Prvý aspekt súvisí s poriadkom v rovine symbolických sústav, s predpokladmi, limitmi a možnosťami zmysluplnej komunikácie v najširšom zmysle slova, kým druhý aspekt je spätý s problematikou inštitucionalizácie životných foriem a interakcií, jej podobami a funkciami v spoločnosti.

Emancipáciou sociológie z područia špekulatívnej metafyziky sa utvorili podmienky pre tematizáciu a analýzu poriadku v spoločnosti adekvátnejšími a diferencovanými konceptuálnymi prostriedkami. Ak berieme do úvahy koniec 19. a 20. storočie, vykryštalizovali sa štyri základné vplyvné koncepcie: 1. funkcionalizmus; 2. teória konfliktu; 3. teória symbolickej interakcie; 4. koncepcia výmeny, ktoré v rámci svojej paradigmy rozvíjajú problém spoločenskej organizácie, jej vznik, fungovanie, transformácie a zánik.³

Jednotlivé teórie nie sú výlučne sociologického ladenia, ale sa v nich zložito prelínajú motívy a prvky z ekonómie, práva, etnografie a psychológie. Z tohto hľadiska nie je nezaujímavé Popperovo hodnotenie vzťahu medzi sociológiou a antropológiou v časovom horizonte prelomu 19. a 20. storočia a súčasnosti.⁴

Kým na prelome 19. a 20. storočia antropológia bola viac-menej aplikovanou sociológiou, dnes dochádza k inverzii, k metamorfóze sociologickej teórie na etnografiu. Toto obrátenie označuje Popper ako Pyrrhovo víťazstvo, pričom má na mysli stupeň objektivity, fungovanie objektivity sociologického poznania, ktoré vychádza z etnografie.

³ Zasadnený a podrobný výklad spomenutých koncepcií podáva J. Turner v knihe *The Structure of Sociological Theory*. Illinois 1974; rusky Moskva 1985.

⁴ Pozri Popperov príspevok in: Adorno, W. Th. u.a.: *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. 2. Auflage. Berlin 1970.

Napriek tomu, že vcelku zdieľame Popperovo stanovisko k tejto otázke, predsa len treba pripísať k dobru antropológii resp. etnografii, že svojím výskumom, zameraným na opis sociálnej štruktúry prírodných spoločenstiev, ich mýtov, magických praktík, rituálov, výmeny, foriem sociálnej kontroly, endogamie, exogamie atď., podstatne prispela k presadeniu tézy, že spektrum otázok spätých s organizáciou, interpretáciou usporiadania spoločnosti treba rozoberať a objasňovať v spojitosti s procesmi *inštitucionalizácie* v najširšom zmysle slova. Metodologickú produktivnosť tejto idey v súvislosti s fenoménom kultúry presvedčivo zdôvodnil napr. A. Gehlen.⁵

V sociológii sa čoraz naliehavejšie ukazuje potreba rozvinúť jemné pojmové nástroje, schopné postihnúť procesy a javy spadajúce do sféry inštitucionalizácie. Pod inštitucionalizáciou sa rozumie rozmanitá paleta procesov a javov, ktorými sa konštituuju diferencované zoskupenia, organizácie, spolky, korporácie, pričom tieto združenia súčinnosti ľudí reprezentujú relatívne autonómne jednotky sociálneho života (napr. manželstvo, súd, štát, strany, reklama, vzdelávanie a i.).

Keďže jediným nositeľom sociálnych procesov je človek, predstava o ľudskej prirodzenosti intervenuje buď explicitne alebo implicitne aj v koncepciách, ktoré rozvíjajú problematiku inštitucionalizácie. Faktické správanie a konanie individua je výsledkom komplexu determinánt, ktoré sa navzájom líšia svojou povahou a mierou účinnosti na začatie a priebeh činnosti. Ľudská činnosť je podmienená tak faktormi spätými s prirodzenými danosťami subjektu ako súčasťou prírody, ako aj činiteľmi, ktoré svojou podobou patria do sociálnej skutočnosti. Z hľadiska požiadaviek našej témy je zaujímavé pôsobenie, dosah a účinnosť ideových sústav na konanie a správanie ľudí.

Úlohou záujmov v systéme ľudských aktivít treba posudzovať s dôrazom na procesy inštitucionalizácie, najmä so zreteľom na mechanizmy inštitucionalizácie záujmov v etablovaných ideológiách, čím sa presahuje zúžený horizont psychologického pohľadu na povahu a podstatu záujmu ako dynamizujúcej zložky v štruktúre konania.

A hoci idey sa uplatňujú ako hybné pružiny činnosti len potiaľ, pokiaľ vystihujú, vyjadrujú a naznačujú záujmy, niet jednoznačnej priamočiarej závislosti medzi ideami a záujmami, o čom nás poľahky presvedčia dejiny ideí napr. z arzenálu politických zápasov, kedy jedna a tá istá idea, napríklad idea rovnosti, vystupovala v mene rozličných, často nezlučiteľných záujmov.

Záujmom vo všeobecnosti rozumieme základné smerovanie, orientáciu subjektu, jednak individuálneho, jednak kolektívneho, ktorá spočíva na reprodukcii podmienok a možností existencie človeka ako druhu,

⁵ Gehlen skúma inštitucionalizáciu ako podstatný rys kultúry na pozadí troch fundamentálnych podôb správania a činnosti: 1. účelovo-racionálne správanie, 2. rituálne-zobrazujúce správanie, 3. správanie motivované transformovaním stimulácie (extáza, opojenie, askéza).

t. j., podľa Habermasa, v zásade na práci a interakcii. Na jednej strane táto základná orientácia sa primárne vzťahuje na sféru uspokojovania potrieb ako antropologických konštánt, na druhej strane transcenduje hranice prirodzene-prírodného smerom k riešeniu sociokultúrnych dimenzií spoločenského života. Na strane druhej, záujmy, ich konkrétna podoba, v ktorej artikulujú potreby, sú výplodom zložitej siete kultúrnych pomerov daného spoločenského poriadku. Z tohto zorného uhla záujmy sankcionujú, zdôvodňujú, legitimizujú priestorové súradnice realizácie potrieb, pričom tieto ich funkcie platia tak v archaických prírodných pospolitostiach, ako aj v industriálnych, resp. postindustriálnych spoločnostiach.

Od artikulácie záujmov sa dostávame k fenoménu ideológie, ktorý má za sebou bohaté dejiny. Ak zameriame pozornosť na sémantickú analýzu, vyhranili sa dve základné interpretácie „ideológie“, zachytené v každom slušnom výkladovom slovníku. Pod ideológiou sa rozumie jednak istý spôsob uvažovania, štýl myslenia, forma duchovnej produkcie, ktorá príznačne kvalifikuje subjekt vzhľadom na jeho pozíciu v sieti a hierarchii mocensko-politických vzťahov, pričom toto postavenie organicky súvisí s ekonomickými záujmami, jednak sa „ideológiou“ označuje neproduktívne, totalitarizujúce, iluzórne, zámerne mystifikujúce myslenie a jeho výsledky. Túto dvojdomovosť ponímania ideológie možno doložiť napríklad aj u Gramsciho, podľa ktorého je ideológia síce nevyhnutným doplnkom k základni, ktorého legitímnosť preveruje adekvátnosť spôsobu zrkadlenia záujmov, ale Gramsci vzápätí dodáva, že pokiaľ túto primeranosť artikulácie záujmov nemožno preukázať, ostáva ideológia svojvoľným výplodom...

Keď rezignujeme na slovníkové komparácie a uplatníme historickú retrospektívu, ukážu sa krivolaké osudy ideológie a jej výskumov. Prídfžajúc sa Lenkovej periodizácii, ktorá postihuje a vyčleňuje prelomové križovatky v uvažovaní o ideológii, berieme za východiskový bod Baconove učenie o idoloch, ktoré automaticky predpokladá, že idoly, t. j. ideológie sú subjektívne deformácie intelektu, spomedzi ktorých sú síce niektoré korigovateľné a iné zase nie, ale vonkoncom nie sú odstrániteľné. Druhá etapa ideologických koncepcií o ideológiách sa spája s činnosťou okruhu encyklopedistov a školy ideológov (napr. Destutt de Tracy, Cabanis, Bourget, Menzoni a i.), ktorí pristupovali k posudzovaniu povahy a podstaty ideológie cez prizmu psychológie záujmu a vzhľadom k teóremu, že obsahy vedomia možno redukovať na elementy pociťovania. Podľa presvedčenia ideológov, ako ich posmešne označil Napoleón I., možno anatomickou, fyziologickou analýzou štruktúr vedomia dospieť k formulovaniu maxím pre politiku, etiku, právo. Hodno si povšimnúť, že ideológom neuniklo ono puto spájajúce ideológiu a politickú moc, keďže im bolo jasné, že ideológie zdôvodňujú a legitimujú mocenské štruktúry, výkon a distribúciu moci.

Klasická etapa rozvíjania problematiky ideológie je spätá s Marxo-

vým menom a dielom, ktorým nadviazal na výsledky Feuerbacha a Hegela. Napriek donedávna proklamovaným postulátom o „vedeckej ideológii“, reprezentovanú (ako inak) stranickým marxizmom-leninizmom a horlivo hlásanú oficiálnymi filozofmi, t. j. štátnymi ideológmi, ide o chimerické slovné spojenie, ktoré podľa môjho náhľadu je pium desiderium, ale nie vedeckým pojmom, ba čo viac, nemožno ho doložiť ani u Marxa, lebo Marx, vedený snahou objaviť zákon existencie a rozvoja kapitalistickej formácie, posudzoval ideológie v nadväznosti na záujmy, čo problematizuje uplatnenie pojmu pravdy na ideologické výtvory; v ich prípade sa totiž dostávame na inú úroveň diskusie, kde sa zvažuje účinnosť, vhodnosť efektu a nie pravda, čo automaticky spochybňuje alianciu vedy s ideológiou. Marx expressis verbis podčiarkoval apologetický ráz ideológie. V tejto súvislosti mali pre nasledujúce bádania závažný dosah Marxove rozbor funkcií ideológie, ktorá má posväcovať, adorovať, upevňovať a zdôvodňovať politické panstvo, nadvládu a privilegovaný post istej skupiny.⁶

V 20. stor. máme do činenia na jednej strane s pozitivisticky ladenou kritikou ideológie (napr. Pareto), na strane druhej s vplyvnou a na Marxove podnety v mnohom nadväzujúcou tzv. sociológiou vedenia — Wissenssoziologie (Manheim). Osobitné miesto v uvažovaní o ideológii patrí Frankfurtskej škole, ktorá prihlásením sa k Marxovej kritike politickej ekonómie v úzkej súčinnosti s Weberovou myšlienkou racionalizácie hodnotí aj vedu a techniku ako ideologicky zafažené inštrumenty panstva a represívne prostriedky. Hoci jednotliví predstavitelia Frankfurtskej školy sa navzájom líšia v názore na možnosti a cesty prekonnania ideologického panstva (Marcuse versus Habermas), zhodne kvalifikujú ideológiu ako vedomie neschopné kritickej reflexie rozporov sociálnej skutočnosti a upevňujúce status quo.

Ambiguálny vzťah medzi potrebami a záujmami na jednej strane a kontroverzný pomer medzi ideami a záujmami na strane druhej usvedčuje z mystifikácie ideológie vnucujúce predstavu o homogénnej spoločnosti. Žiadna spoločnosť, nech už zaujíma akúkoľvek pozíciu na civilizlačnej stupnici, nie je z hľadiska cieľov rovnorodá. Reálna diferencovanosť a disperátnosť záujmov spochybňuje a problematizuje legitímnosť nárokov inštitucionalizovaných záujmov v etablovaných ideológiách. Navyše, ako upozorňuje G. Lukács, „bezohľadné presadzovanie súhrnného všeobecného záujmu vládnucej triedy sa napriek tomu môže

⁶ Napr. „Die Ideologie ist ein Prozess, der zwar mit Bewusstsein sog. Denker vollzogen ist, aber mit einem falschen Bewusstsein. Die eigentlichen Triebkräften, die ihn bewegen, bleiben ihm unbekannt, sonst wäre es eben kein ideologischer Prozess...“ (MEGA, 23, s. 97). Alebo Marx píše: „ist unwichtig, ob dies oder jensen Theorem wahr ist, sonder ob es dem Kapital nützlich oder schädlich, bequem oder schädlich, bequem oder unbequem, ob polizeiwidrig oder nicht. An der Stelle unabhängigen Forschung trat bezahlte Klopffechtere, an der Stelle der wissenschaftlichen Untersuchung das bösegewissen und die schlechte Ansicht der Apologetik“ (MEGA 3, s. 11).

dostať do rozporu s mnohými záujmami tých, ktorí do nej patria“ (7, s. 293).

Členenie záujmov je podmienené sociálnou štruktúrou a stratifikáciou. Natíska sa otázka, ako možno spoločenské procesy, ktorých jediným nositeľom a pôvodcom je človek, riadiť a regulovať tak, aby sa realizovali heterogénne záujmy rozmanitých jednotiek sociálneho života. Netreba zvlášť argumentovať v prospech tézy, že ideové sústavy ako artikulácie záujmov sa uplatňujú ako podnecujúce zdroje konania len vtedy, keď sa subjekt s nimi identifikuje, keď vyjadrené záujmy prežíva ako svoje vlastné. V záujme efektívneho pôsobenia na aktivizáciu ľudí v rôznych sférach života treba sa s konečnou platnosťou zbaviť prstomyselnej opozície medzi tzv. záujmami celku, spoločnosti, štátu a individuálnym, skupinovým záujmom.

Skúsenosti z budovania „socializmu“ nasvedčujú, že treba demystifikovať škodlivú predstavu o všemohúcnosti ideologického vplyvu na aktivizáciu a motiváciu ľudí, najmä v sfére práce, keďže akékoľvek patectické výzvy a moralizujúce apely sa mňajú účinkom, pokiaľ reálny materiálny a duchovný život spoločnosti vykazuje vo vzťahu k týmto heslám a výzvam efekt krivého zrkadla.

Z tohoto hľadiska nie je zanedbateľný fenomén tzv. anomického správania a konania. Na príklade anomického správania možno demonštrovať vzťah medzi potrebami a hodnotami, ilúziou a skutočnosťou, ideálom a realitou, akceptovaným a proklamovaným presvedčením. Pôvodný koncept anomického správania rozvinul Durkheim, ktorý vychádzal z protirečenia medzi aspiráciami a možnosťami ich realizácie; jeho chápanie anomického konania operacionalizoval R. Merton, ktorý vidí korene anomického správania v nedostatočnej integrácii dvoch komponentov sociálnej štruktúry: cieľov a noriem. Rozšírenosť anomických prejavov signalizuje, že v spoločenskom organizme nie je čosi v poriadku, je príznakom stagnácie, krízových momentov, ktoré každodenné vedomie reflektuje ako nesúlad slov a činov. V danom kontexte hodno spomenúť názor K. Mannheima na pomer medzi ideológiou a utópiou. Podľa neho vykazujú tieto útvary vysoký stupeň afinity, keďže oba odkazujú k sociálnym pomerom, ktoré však zrkadlia v karikovanej podobe. Rozdiel medzi ideológiou a utópiou sa však prejavuje vo výbušnej sile utopických predstáv, ktoré sa vzhľadom na predstavu o budúcom vývoji presadzujú ako dynamizujúce pružiny konania, kým v prípade ideológií ide skôr o konzervovanie starých mocenských štruktúr. Definitívne slovo o rozlíšení medzi ideológiou a utópiou však prislúcha dejinám.

Nepoviem nič nové, keď na tomto mieste konštatujem, že druhou stranou mince zvanej ideológia je politická moc. Nebudeme sa tu púšťať do výkladu rozličných definícií jej pojmu, keďže prevažná väčšina preberá a rozvíja Weberovo vymedzenie, podľa ktorého „Macht bedeutet jede Chance, innerhalb einer sozialen Beziehung den eigenen Willen auch gegen Widerstreben durchzusetzen, gleichviel, worauf die Chance be-

ruht". Kým v totalitných režimoch s obrovskou koncentráciou moci sa aliancia medzi ideológiou a mocou uplatňuje v priamočiarej snahe reglementovať celkový priestor konania človeka a preniknúť do každej škáry sociálneho života, v spoločnosti, v ktorej existujú demokratické inštitúcie kontroly moci a jej nositeľov, sa uplatňuje skôr diskrétna tichá dohoda. Treba mať totiž na pamäti, že moc, osudovo spojená s autoritou, nevlastní len represívno-donucovacie praktiky, ale disponuje aj anonymnými formami sociálneho nátlaku a kontroly, reprezentovanými napr. trhom ako efektívnou koordináciou súčinnosti ľudí, úspechom, prestížou a pod., ktoré sú vysoko účinné a rovnako autoritatívne ako nepokryté násilie.

Ambivalentný charakter moci možno doložiť tým, že na jednej strane ukazuje svoju represívnu silu, podopretú rozmanitými inštitúciami, na strane druhej ukazuje žoviálnu tvár ochrancu poriadku, ktorý je garantom proti rozkladnému pôsobeniu chaosu. Práve tejto pokryteckej masky sa dovoľávajú jej priami nositelia, ktorí si prideliť úlohu strážcov spoločenského poriadku.

Personifikovaná moc v podobe svojich výkonných reprezentantov, inštitútov a symbolov si nárokuje absolútnu autoritu v každom smere. Autorita nepripúšťa pochybnosti o svojej neomylnosti, o svojich nárokoch na správne rozhodnutia. Moc, vystužená autoritatívnou ideológiou, pokúša sa vymývať mozgy a tabuizovať isté témy, ktoré by mohli poškodiť auru moci. Moc ako výkon rozhodnutí v záujme elity, ktorá si podrobuje ostatných, farizejsky vydáva svoje záujmy za všeobecné blaho všetkých. Ako hovorí v románe 1984 G. Orwell, „bohatstvo a privilégiá sa najlepšie obhajujú, pokiaľ sú spoločným vlastníctvom“; alebo slovami E. Fromma: „...doktríny totalitarizmu sú pláštikom najextrémnejšieho sebecka.“ Skúsenosti európskych národov v tomto storočí dávajú za pravdu Frommovi, že „autoritatívne režimy nielenže ohrozujú najcennejšie výdobytky západnej kultúry, úctu k jedinečnosti a dôstojnosti individua, ale aj smerujú k zablokovaniu cesty konštruktívneho kriticismu modernej spoločnosti, a tým aj potreby zmeny“ (2, s. 11). V danej súvislosti pripomíname pokrytecké žalospevy ideológov komunizmu o hrozbe konzumného teroru zo Západu v spoločnosti, ktorej hlavným rysom je permanentná nedostatkovosť na každej úrovni sociálneho styku a interakcie.

Nedostatkovosť, ako upozorňuje český sociológ Alan, neznačí len chronický nedostatok rozličných druhov tovaru, ale aj produkciu istých foriem ekonomického správania (napr. korupcia, protekcionárstvo, šmeľina, veksláctvo, predaj pod „rukou“), ktoré predstavujú závažné pole sociálnej deviácie. V súvislosti s fungovaním peňazí ako funkcie prístupnosti tovarov a služieb prichádza v konzumnej spoločnosti bez tovaru, totiž u nás, k paradoxom, že kúpna sila tej istej kvantity je u rôznych ľudí rôzna, čo je v normálne fungujúcej ekonomike a spoločnosti bezprecedentný jav.

Symbióza moci a autority sa manifestujú v mnohorakých formách, v ktorých sa striedajú a kombinujú rozmanité formy priameho i nepriameho násillia, cynickej manipulácie a konsenzu. Autoritatívna ideológia s ambíciami globálne formovať ľudskú činnosť nepotrebuje kritické myslenie, ale stotožnenie, oddanosť, vieru. Preto je pochopiteľné, že človek, ktorý vonkajšiu autoritu akceptuje ako svoj vnútorný hlas, nedokáže prehodnotiť ani zoči-voči alarmujúcim faktom a skúsenosti, ktorá problematizuje nároky autority, predpoklady svojich vier. Nuž darmo, ako výstižne konštatuje poľský psychiater J. Kępinski, „každá ideológia, ktorá odznela, zanecháva po sebe relikty svojich bonapartistov“.

Emotívna sila ideológie pre niektoré vrstvy obyvateľstva zrejme súvisí s ich predsudkami, ilúziami a mýtmi, ktoré sú vodou na mlyn pre profesionálnych ideológov, t. j. tých, ktorí sú za proklamované presvedčenie platení štátnou mocou. Pokiaľ sa autoritatívna moc spojí s charizmou vodcu, vzniká nebezpečná kombinácia, ktorá vzhľadom na masu obyvateľstva vedie k tomu, že tieto sa stávajú len bábkami v rukách zručných profesionálov politickej scény, predávajúcich ilúzie, ktorých jedinou bilanciou je dezilúzia.

Mocenský vzťah, vzťah riadeného a riadiaceho, podriadeného a nadriadeného je však obapolný vzťah s dôsledkami aj pre reprezentanta moci. Atribútmi moci sú vždy osamelosť a špecifické formy závislosti, lebo ani vládca sa nemôže vymaniť z vplyvu psychologických zákonitostí medziľudského styku.

Zoči-voči moci môže človek uplatniť rôzny *modus vivendi*. Skúsenosti z nášho „normalizačného“ obdobia nasvedčujú, že väčšina, žijúca pod jarmom totalitnej moci, preferuje ako najúčelnejšiu stratégiu života konformizmus, podfarbený oportunizmom ako životným programom. Nad týmto faktom je zbytočné moralizovať, keďže masu preferujú hmatateľnejšie reality, než sú morálne hodnoty a vlastná identita.

Cieľom autoritatívnej moci je ovládnuť človeka, preniknúť nielen do jeho vedomia, ale aj povedomia, zbaviť ho nezávislosti nielen intelektuálnej, ale aj citovej. Individuum, ktoré sa podrobí autorite, preberá jej idey, predsudky, omyly, rezignuje na najvlastnejší rys svojej existencie — na používanie vlastnej produktívnej sily intelektu. Tieto tragicko-fraškovité postavy v kombinácii s mesiášstvom predstavujú nebezpečný prvok pre spoločnosť, lebo sa nazdávajú, že pokiaľ ony obetovali všetko pre nejakú ideu, možno jej obetovať všetko a každého. Natíska sa otázka ako možno čeliť tlaku autorít, moci a ideológii, ktoré sú v rukách ostrieľaných politických maklérov, hazardných hráčov a cynických nihilistov či nebezpečných prorokov.

Je možné vôbec prekonať čiernobiele videnie skutočnosti, ktoré forsiujú ideológie, vnucujúce predstavy o tom, čo je správne a nesprávne, dobré a zlé, akceptovateľné a neprijateľné, kto je priateľ a kto hrozba? Bez nároku na vyčerpávajúcu odpoveď, ktorá by si vyžiadala samostatnú rozsiahlu analýzu, sa napriek skúsenostiam povojnového vývoja v Euró-

pe nazdávame, že čeliť náporu rigidných, mystifikujúcich, najmä politických ideológií možno poukazom na spätosť istých myšlienkových výtvorov so záujmami. Odhaľovanie spojitosti medzi nimi a väzieb ideológie na záujmy napomáha demystifikovanie falošných sľubov a nereálnych utópií a vedie k stanoveniu demarkačnej čiary medzi slepou emotívnou oddanosťou istej fikcii, čo aj zaodetej do ľúbivej frazeológie, a prijateľne zdôvodneným presvedčením, ktoré môže pôsobiť ako motivácia správania a konania.

Doba, v ktorej žijeme, zrazila komunizmus ako spoločenský, organizujúci princíp, ale komunizmus ako ideológia nie je ešte zlikvidovaný. Doba, v ktorej sa jeho intelektuálne fondy odhaľujú ako vyčerpané, nastoľuje nové životné formy, hospodárske i politické problémy, ktoré sa nedajú vtesnať na Prokrustovo lôžko ideológie.

V tomto historickom čase sme svedkami pokusov nazerať na skutočnosť novým spôsobom, kriticky a bez ilúzií, ale aj pokusov vtesnať staré a prežité do nového, budovať novú budovu na starom základe, čo opätovne signalizuje reliktný ráz ideologických mýtov, ktoré tvrdošijne pretrvávajú napriek dejinnému poučeniu a zmeneným okolnostiam.

20. storočie bolo zaiste obdobím mohutných vzopätí ľudského ducha, skvelých výdobytkov vedy a techniky, ale aj obdobím bezuzdného barbarstva, narastania primitivizmu, konfrontačných ideológií, psychického a fyzického teroru rôznych farieb, trápnych utópií, ale o to účinnejších Gulagov a zmarených nádejí. Spomenuté okolnosti by konečne mali odradiť všetkých, ktorí by naďalej chceli vnucovať svoje ideologické dogmy ostatným ako jedine mysliteľné a správne.

Všetci tí, ktorí naďalej v osídlach ideológie snívajú o integrácii spoločnosti na báze všeobecne akceptovaných univerzálnych hodnôt, by dávnejšia i celkom nedávna skúsenosť s totalitnou mocou mala konečne primäť prinajmenšom k zamysleniu sa nad platnosťami článkov ich viery! Ide totiž o to, že pluralita hodnotových smerovaní, rôznorodosť životných foriem, pestrá paleta životných hier neumožňujú jedinú hierarchickú hodnotovú usporiadania, ktoré sú pre prívržencov ideológie jedinou zárukou voči anarchii a chaosu, zatiaľ čo neplatnosť tézy o výlučnom poriadku naplňa stúpencov slobody od Voltaira až k F. Hayekovi radosťou a je prísľubom nádeje.

LITERATÚRA

1. ALAN, J.: Bony a čo sa za nimi skrýva. In: Slovenské pohľady, roč. 105, 1989, č. 8.
2. FROMM, E.: Človek a psychoanalýza. Praha 1967.
3. GEHLEN, A.: Urmensch und Spätkultur. Bonn 1965.
4. KANDIL, F.: Anomisches Handeln. In: Handlungstheorien interdisziplinär., Bd. 3, zweiter Halband. München 1984.
5. KĘPINSKI, A.: Rytmus života. Praha 1986.
6. LENK, K.: Ideologie, Ideologiekritik und Wissenssoziologie. Luchterhand 2. Auf. 1964.

7. LUKACS, G.: Wprowadzenie do ontologii bytu społecznego. II/2. Warszawa 1984.
8. PARSONS, T.: Společnosti, vývojové a srovnávací hodnocení. Praha 1971.

ИДЕОЛОГИЯ, ВЛАСТЬ И ИДЕЯ ПОРЯДКА

Татьяна Седова

Темой статьи является идея общественного порядка, которую в социальную философию ввел Гоббс. Проблематика порядка, его различные интерпретации (напр., функционализм, теория обмена, символического взаимодействия, теория конфликта) рассматриваются с акцентом на институциональном аспекте интеграции (порядка) общества. С этой точки зрения автор подходит и к анализу идеологии, к определению ее понятия, к перипетиям ее понимания. Учитывая то, что идеология является важным механизмом социального управления, автор рассуждает также о ее неотъемлемой связи с политической властью. Исходя из критики марксистско-ленинского идеологического понимания идеологии, она подчеркивает апологетический, непластичный и конфронтационный характер любой авторитарной идеологии, наиболее характерной сущностью которой является выражение интересов. Что же касается ее функции, то она призвана поддерживать данные политические структуры и структуры власти.

IDEOLOGIE, MACHT UND IDEE DER ORDNUNG

Tatiana Sedová

In der Studie wird die Idee des gesellschaftlichen Ordnung thematisiert, die von Hobbes in die soziale Philosophie eingeführt worden war. Die Problematik der Ordnung, deren verschiedene Interpretationen [Funktionalismus, Austauschtheorie, Theorie der symbolischen Interaktion, Konflikttheorie] wird untersucht und mit Akzent auf den institutionellen Aspekt der Integration [Ordnung] der Gesellschaft untersucht. Von dieser Perspektive aus wird an die Analyse von Ideologien, die Bestimmung ihres Begriffs, an die Peripetien ihres Verständnisses herangegangen. In Hinsicht auf Ideologie als eines bedeutenden Mechanismus der sozialen Steuerung werden Überlegungen angestellt über ihre unzertrennliche Verknüpftheit mit der politischen Macht. Auf der Grundlage der Kritik der marxistisch-leninistischen ideologischen Auffassung der Ideologie wird der apologetische, nichtplastische und Konfrontationscharakter jedweder autoritativen Ideologie, deren ureigenstes Wesen ist es die Interessen zu vertreten und was die Funktion betrifft, die gegebenen politischen Machtstrukturen aufrechtzuerhalten.